

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

CARL-ERIC THORS

Wegelius, Mennander och Galactofagius

Lärda släktnamn i Finland på 1600-talet

Artikeln ursprungligen publicerad i
Studier i nordisk filologi 65
SSLS 517, 1984, s. 281–288

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2015
ISBN 978-951-583-327-3

CARL-ERIC THORS

*WEGELIUS, MENNANDER OCH
GALACTOFAGIUS*

Lärda släktnamn i Finland på 1600-talet

Under lutherdomens första århundraden uppkom det ett bruk att använda lärda släktnamn i Finland, främst givetvis bland prästerna. Det fanns ett liknande namnskick i andra lutheranska länder, t.ex. i Tyskland, Danmark och — viktigast från finländsk synpunkt — i Sverige.

I det följande behandlas namn från Åbo Akademis första tider, från instiftelseåret 1640 till 1660-talet. Exempel på översättningar till något av de klassiska språken har dock tagits med ända till 1700-talets början, d.v.s. till Stora nordiska kriget. Materialet har publicerats av V. Lagus 1889 (Åbo Akademis studentmatrikel I) och av Armas Luukko 1946 (Pohjalaisen osakunnan nimikirja I 1640-1713, d.v.s. Österbottenska nationens matrikel.)

De lärda namnen i Sverige har behandlats av Esaias Tegnér (d.y.) i uppsatsen "Om svenska familjenamn" (1882, omtryckt i "Ur språkens värld" III, 1930, namn av klassicerande art behandlas s. 98-119 i uppl. 1930). En senare framställning är Bror Olssons "Swedish erudite name-forms" i Human. Vetenskapssamfundets i Lund årsbok 1949. På grund av det nära sammanhanget mellan namnen i Sverige och Finland har dessa två skrifter betydelse också för Finland. Om den lärda namngivningen i Finland kan hänvisas till en kort utredning av mig själv i "Disputationes ad montium vocabula ... pertinentes", handlingar från 10:e namnforskarkongressen II, s. 359-364, Wien 1969 samt mitt föredrag Finländska släktnamn under 1600-talet, tryckt i Binamn och släktnamn, handlingar från NORNA:s tredje symposium, s. 69-76, Uppsala 1975. Viktig är John Kousgård-Sørensens översikt över "Danmarks 'lärde' Slaegtsnavne" i SNF 62.

Kousgård-Sørensen framhåller skillnaden mellan medeltidens och humanisttidens latiniseringar. De medeltida gäller vanligen dopnamn

och farsnamn, medan humanisttiden med förkärlek latiniserar släktnamn (a.a., s. 164 ff.).

Såsom det framgår av rubriken, är jag i det följande intresserad av de "lärda" släktnamnen. Man kan enligt min mening skilja mellan tre huvudtyper av sådana. Det finns namn med latinskt ordslut, t.ex. *-us*, *-elius*, *-enius*, och namn med det greciserande ordslutet *-ander* (av grek. *anér*, genitiv *andrós* "man"). I båda dessa typer ingår ett ursprungligt svenskt eller finskt namn, försett med ett ordslut som upptagits från ett klassiskt språk. I den tredje typen har ordstammen eller en del av den översatts till latin eller grekiska.

Ett *-us*, lagt till en finsk ordstam, är det enda latinska elementet i *Hærkæpæus* (fi. härkäpää "tjurhuvud"), t.ex. Christoph. Andreae H., Lagus s. 57, 1652. Vanligare är ordslutet *-ius*, t.ex. *Hamnius* (t.ex. Jacob. Marci. H, son till en kaplan i Vasa, Lagus s. 4, 1640) och det också i nutiden välkända *Stenius* (belagt vid Åbo Akademi tidigast genom inskrivningen 1653 av Isaac Martini S., som var son till en kyrkoherde Mart. Stenius. Se Lagus, s. 63.) Intressant är, att en konsonant i några fall har tillagts före *-ius*, såsom i *Hamnodius* (Gabr. Gabrielis H., son till en kaplan i Kökar och kyrkoherde i Föglö Gabr. Olai H., Lagus s. 71). Tillnamnet är bildat till *Hamnö* i Kökar. — Namn på *-ius* är överhuvudtaget rätt vanliga. Nämnas må *Falkius*, *Fantius* (Isaac. Mich: is F., troligen son till en rådmän i Vasa, Lagus s. 92, 1661) och det fortfarande kända *Stadius*, belagt genom Jac. Henrici S., se Lagus s. 99.

Också *-v-* fungerar som sammanbindande konsonant mellan ett vokalt slut på ett ortnamn och ett *-ius*. Stundom måste dock *-v-* förstås som en historiskt betingad konsonant, t.ex. i *Essevius* (Laur. Johannis Bothn. E., Lagus s. 102), jfr skrivningar som *Esseue* 1556 och *Edzeue* 1580 (Karsten, Sv. Bygd I. 147), och även det nutida finska socken-namnet *Ähtävä*.

I andra fall är ett inskjutet *-v-* inte motiverat av något annat än önskan att skapa en latinsk form med klar markering av det ursprungliga ortnamnet, så i *Lithovius* (Henr. Josephi L., 1643, Lagus s. 22). *Lithovius* var kyrkoherdeson från Limingo i Osterbotten. Farfadern som likaså var kyrkoherde i Limingo, var bondson från *Littois* nära Åbo (Luukko, a.a. s. 10). *V-*inskottets roll som övergång mellan stam och *-ius* förefaller också tydlig i *Pernovius* (Gabr. Matthiæ P., inskr. 1643, Lagus s. 23); man kan förmoda att P. var hemma i Pernå i Östnyland. Ordslutet *-ovius* hade ett kraftigt stöd i slaviska namn på *-ow* i nordöst-

ra Tyskland (Tegnér 1930: 109). Liknande namn är kända från Danmark (se a.a., s. 188).

Ius lades stundom till rent finska namn, så i *Koschius* (fi. *koski* "fors", vanligt i ortnamn; Henr. Henrici K., inskriven 1645, Lagus s. 29) och i *Caljockius* (Petr. Caroli C., inskriven 1660, Lagus s. 87). Caljockius var bördig från Kalajoki i Osterbotten. Ortnamnet gav också upphov till det betydligt mer klassiskt klingande *Calamnius* (s. 286).

Mycket vanliga i de latiniserade släktnamnen i Sverige är ordsluten *-elius*, *-enius*, *-onius* och *-inus*, Tegnér (1930: 106 ff.) har framhävt den betydelse tyskan haft för dessa ordsluts frekvens i det svenska namnskicket. I det följande kommer även finskans betydelse för deras bruklighet i Finland att uppmärksammas.

Ordslutet *-onius* har inte sällan ett klart samband med det finska *-onen*, så i *Korhoni* (fi. Korhonen). År 1655 inskrevs Andr. Carelius K. vid Akademien (Lagus, s. 66). Han kan ha varit ättling till kyrkoherden Andr. Korhoni i Jääskis (Lagus, a. st.). Ett klart finskt påbrå har också namnet *Ahoni* (Sim. Erics Janacal. A., inskr. 1655, Lagus s. 67). Studenten var enligt matrikelanteckningen bördig från Janakka i Tavastland.

Det ordslutande *-elius* knyts ibland till finska ortnamn, så i *Lempelius* (Joh. Pauli L., Lagus s. 18, inskriven 1642). Det ligger nära till hands att kombinera det med det tavastländska *Lempäälä*. Från Kittilä i Lappland var möjligen Joh. Sigfridi Ostrob. Kittelius (inskriven 1644, Lagus s. 26). Luukko, s. 15, påpekar dock. att ett gårdnamn Kittilä finns på Karlö nära Uleåborg och i Haapajärvi.

Till andra finska namn är bildade exempelvis *Jurvelius* (Michael Jacobi J., inskr. 1640, Lagus s. 5), jfr Jurva sn i Österbotten, *Anthelius* eller *Antilius* (Joseph. Matthiae A., sonson till en man som ägde Anttila gd i Piehinki, Salo, söder om Uleåborg, inskriven 1656, se Lagus s. 79 och jfr Luukko s. 56). Namnet gav upphov till det senare så bekanta namnet *Antell*. *Elius* används också annars vid latinisering av namn på *-ila*, som det senare *Topelius* till *Toppila*.

Man skall dock inte tro, att alla finländska namn på *-elius* har ett otvetydigt finskspråkigt ursprung. Elias Erics *Forselius* (inskr. 1670, Lagus s. 135) var son till en kaplan i Vetil, vilken ägde gården Koskela. Det sistnämnda namnet är bildat till fi. *koski* 'fors'. Det svenska ordet har sedan bildat grunden för det latiniserade släktnamnet.

Ordslutet *-enius* bildar släktnamn till svenska eller finska grundord. Finska namn, till en del inlånade i lokal svenska, är grunden för t.ex.

Kolchenius, vars förste bärare, Petr. Henrici Rimitel. (1661, Lagus s. 92) var son till en kyrkoherde *Henr. Kolka* i Rimito, Egentl. Finland. *Laxenius* bars av flera släkter. En Jac. Martini (inskr. 1647, Lagus s. 36) var från Malax i Österbotten. Det är alltså senare leden i sockennamnet som ingår i Jac. Martinis släktnamn. Otvivelaktigt finsk ordstam har *Jemsenius* (Eric. Stephani, son till kyrkoherden i Jämsä, Tavastland) och troligen *Laurenus* (Jonas Andreæ, inskr. 1641, Lagus s. 15). *Laurenus* kan vara bildat till *Lauri*, den finska formen för Lars, men namnet har väl också givits med en sidoblick på lat. *laurus* 'lagerträd'. Klart svenska grundord har exv. *Forsenius* (Joh. Svenonis, inskr. i 1645, Lagus s. 28), son till en kh i Helsingfors, och *Malmenius* (Henric. Sigfridi Nyl., inskriven 1646, Lagus s. 33), jfr bynamnet Malm i Sjundeå, Nyland.

Det ordslutande *-erus* har väsentligen uppstått genom latinisering av tyska namn på *-er* såsom *Schröderus* (och det vanligare *Schroderus*) av *Schröder*, (jfr Thomas Henrici S. inskr. 1644, Lagus s. 24). Tysk eller nordisk upprinnelse har *Winterus* (Paul. Henrici W., son till kh i Kisko Henr. Thomæ W., Paul. Henrici W. inskrevs 1644, Lagus s. 27). *Brennerus* (Henr. Isaaci B., son till kh i Storkyro Is. Brennerus, se Lagus s. 38, inskriven 1648) är säkerligen tyskt till ursprunget, liksom givetvis *Bremerus* (Henr. Johannis B. inskr. 1640, Lagus s. 2).

Ordslutet *-erus* har dock kunnat kombineras med svenska namn. Detta visas av exempel som *Ekeroterus*, som bars av Joh. Dan:is Ekeroterus, son till den åländske kaplanen Dan. Ekeroth (Lagus s. 61, inskr. 1653) och *Finnerus* (Joh. Nicol. F., inskriven 1644, Lagus s. 25).

Medan de nämnda ändelserna har rönt mer eller mindre stark inverkan från tyskan, är *-inus* ett element av klart latinsk art. Till ett ortnamn är *Solvinus* bildat. Det bars av Joh. Joh. S., inskriven i Åbo 1646, Lagus s. 34. Eftersom han i matrikeln betecknas som Ob. (d.v.s. österbottning), är sambandet med Solv i Vasatrakten troligt.

De här nämnda ordsluten är, åtminstone formellt, latinska. Ordslutet *-mannus* återgår däremot tydligt på ty. *-mann*, vanligt i namn. Det finns t.ex. i det flera gånger belagda *Raumannus*, belagt bl.a. genom Joh. Jacobi R., inskriven 1649 (Lagus, s. 46). Andra exempel är *Beccmannus* (Joh. Joh:is B., inskriven 1661, Lagus s. 90) och *Carlmannus* (Chanutus J acobi C., inskriven 1643, son till kh J .J . Carlman i Nykarleby, se Lagus s. 20).

Alla hittills nämnda ordslut har varit latinska eller latiniserande. Grekisk är däremot den mycket vanliga efterleden *-anden* Es. Tegnér

antar (1930: 106) att ordslutet blivit så vanligt genom översättning av tyska namn på *-mann*. Materialet hos Bach: Die deutschen Personennamen 2, s. 120 synes styrka detta. Medan ordslutet *-ander* är vanligt i Sverige och Finland, säger Kousgård-Sørensen att det "findes i enkelte danske slægter" (a.a. s. 168).

Några finländska namn på *-ander*, lagt till en finsk eller svensk första orddel, är: *Ulander* till första stavelsen i *Uleåborg* (Simon Laurentii U., inskriven 1644, Lagus s. 27), *Ijander* till Ijo i Österbotten (Esaias Mansueti I., inskriven 1647, Lagus s. 36), *Salander* (till Salo sn i Österbotten ?, Andr. Johannis S., inskr. 1667, Luukko s. 80), *Werander* (till Vörå sn i Österbotten, på 1500-t. ofta skrivet *Vero*, o. likn.), belagt 1661 med Car. Gustavi, son till en länsman Wernberg i Vörå (Lagus s. 95), *Falander* (Is. Erics Fahlander, inskr. 1648, Lagus s. 48), bildat till *Falun*, därifrån fadern, kh i Gamlakarleby Er. Falander, hade kommit, *Menander* (Joh. Simonis M., inskr. 1656, Lagus s. 72). Det sistnämnda namnet, senare oftast skrivet *Mennander*, är enligt Kansallinen Elämäkerrasto ("Nationellt biografiskt uppslagsverk") givet efter gården *Männäinen* i Kalanti, Egentliga Finland.

Elementet *-ander* kunde med lätthet fogas till inhemska, vokaliskt slutande ortnamn, t.ex. till de vanliga finska namnen på *-la*. Ett vittnesbörd om det är namn som *Polviander*, till det finska *polvi* "knä" (även som terrängbeteckning), anslutet till ortnamnet *Kölypolvi* i Eura, Satakunta (Lagus s. 98). Tre namn må ytterligare belysa sammankopplingen av finska ortnamn på vokal och *-ander*: *Majalander* 1666 (Lagus s. 116), väl till ett *Majala*, *Kikalander* 1669 (Lagus s. 129) till *Kiikkala* i Satakunta och *Laisiander* (pro *Laihiander*) 1666 (Lagus s. 116), väl till *Laihia* (sv. Laihela) socken nära Vasa.

Den följande översikten av latinska och grekiska ordstammars förekomst i finländska släktnamn¹ kan inledas med namn, bildade till stadsnamnen *Uleåborg* och *Nykarleby*. Till Nykarleby hör det "halvgrekiska" *Neostadius* (Andreas Jacobi Botniensis 16043, Lagus s. 23). Släktnamnet N. kan f.ö. också avse *Nystad* norr om Åbo (Henr. Matthiæ N. 1644, Lagus s. 26, var inskriven bland "boreales", d.v.s. studenterna från norra delen av Egentliga Finland). Elementet *-stadius* är

¹ Jag känner endast ett exempel på att en hebreisk ordstam ingår i ett finländskt släktnamn, det bekanta *Gadolin* (till ett hebreiskt ord för 'stor'). Det är belagt 1702 (Lagus s. 316). Namnets innebörd och bakgrund behandlas bl.a. av mig i "Disputationes", s. 363.

välkänt från Sverige och finns i Finland i det nulevande släktnamnet *Stadius* och på 1600-talet i *Forstadius*, bildat till *Helsingfors*, en nyländsk student Arvid Henrici F. inskrevs 1646 (Lagus s. 32). Till Nykarleby hör också *Neocarlander* 1653 (Lagus s. 53). Det grek. *neós* är 'ny'. — Till namnet *Uleåborg* eller dess förled har ett flertal släktnamn bildats. En *Ulander* inskrevs 1644 (Lagus s. 27), en *Ulonius* 1642 (Lagus s. 19) en *Ulstadius* eller *Ulostadius* 1644 (Lagus s. 27). Mer av klassisk klang har *Ulopotamius* 1646 (Lagus s. 34). Det grek. *potamós* betyder "flod" — Ule älv är än i dag central i stadsbilden. Ett grekiskt element ingår också i *Ulopolitanus* 1648 (Lagus s. 42). Det grek. *pólis* är 'stad', *polítés* 'stadsbo, borgare'. Till *polítés* har den latinska avledningen med *-anus* bildats (jfr danska exempel som det kända *Pontoppidan*, a.a. s. 167). Samma slags avledning finns i *Arctopolitanus* 1647 (Lagus s. 35). Grek. *arktós* är 'björn', tillnamnet en översättning av 'björneborgsbo'. (Ännu 1948 såg jag inskriften *Curia Arctopolis* på Björneborgs rådhus). — En tredje bildning till *-politanus* är *Christinopolitanus* "kristinestadsbo" 1674 (Lagus s. 149).

En del av de latinska och grekiska namnen är lätta att tyda och tolkningarna finns i flera uppslagsböcker. *Miltopæus* (1647, Lagus s. 37) innehåller grek. *míltos* 'röd krita' och är en partiell översättning av faderns binamn *Ruskapää*. *Calamnius* är inte helt okänt i våra dagar. Det förekommer i matrikeln tidigast 1649, då Gab. Gabrielis C. inskrevs. Han var son till en kyrkoherde Calamnius. (Lagus s. 43.) Tillnamnet är en partiell översättning av fi. *Kalajoki*; lat. *amnis* och fi. *joki* betyder båda 'älv'. — Namnet *Westzynthius* ser märkligt ut. I matrikeln uppträder det tidigast år 1661, då Car. Caroli W. inskrevs. Han var son till en kh Westzynthius i Pedersöre. Släktnamnet sammanhänger med Västersund i Pedersöre (invid Jakobstad), men efterleden tycks ha påverkats av association med Cynthia, ett annat latinskt namn på Diana. Lättolkat är däremot *Ursinus* (det nutida *Ursin*). *Ursus* är "björn" på latin, och Jacob. Sigfridi U., som inskrevs i Åbo 1662 (Lagus s. 99) var son till en sadelmakare Sigfrid Björn i Viborg. *Colliander* 1652 (Lagus s. 56) är egentligen en småländsk släkt, men är också företrädd i Finland. Namnet innehåller det latinska *collis* 'kulle' och det grekiska *-ander*. *Sciurus*, det latinska ordet för 'ekorre', bars av Dav. Matthiæ som skrevs in i Åbo 1644 (Lagus s. 27); hans släkt kan tänkas ha burit det finska namnet *Orava* "ekorre".

Yrkesbeteckningar har i flera fall blivit släktnamn. Hit hör bl.a. det

kända *Agricola* (Michael A., Finlands reformator, död 1557), vilket också förekom på 1600-talet.

Agricola är det klassiska latinets ord för 'bonde' och förekom som namn i det gamla Rom. Yrkesbeteckningar är grunden till de i flera länder använda *Fabricius* och *Pictorius* (jfr Kousgård-Sørensen s. 167). De förekommer i matrikeln 1641 (s. 13 hos Lagus) och 1653 (Lagus s. 63). Grundorden är *faber* 'smed' och *pictor* 'målare'.

Inkolentnamn ingår t.ex. i *Parginsulanus* (Henricus P., Lagus s. 14). *Insula* är som känt "ö". Det förefaller mig troligt att ordet lagts till Pargas för att möjliggöra en latinsk avledning. — *Portulinus* ser ut att vara bildat till lat. *portus* 'hamn'. Det bars av två bröder, inskrivna 1646. Eftersom de var söner till en kh på Kökar, kan man förmoda att namnet *Hamnö* i Kökar gett upphov till deras latiniserade namn (jfr Lagus s. 33 f.).

Namnet *Næsander* hör åtminstone i ett fall samman med *Näsby* i Närpes, Österbotten. En Isaac Bothn. N. inskrevs 1658 vid Akademin (Lagus s. 79).

I finländsk historietradition är uppkomsten av namnet *Castren(ius)* välkänd. Stamfadern torde ha haft en gård *Linna* i Sysmä, Tavastland, och en ättling tog vid inträdet på den lärda banan namnet C. (fi. *linna* är 'slott', lat. *castrum* har samma innebörd). — Det likaså välkända *Procopé*, tidigast *Prochopæus* (äldst 1652, Lagus s. 59) sammanhänger med grek. *prokopé* 'framgång' kanske närmast att fatta som en anspelning på 1 Tim. 4:15, som i 1981 års svenska text lyder: "Tänk på detta, lev i detta, så att alla ser dina framsteg". Detta kan fattas som en mening till en Ordets förkunnare.

I ett bekant fall har ett latinskt namn bytts ut mot ett grekiskt. Det gäller den kända familjen *Lagus*. Det latinska namnet upptogs av en präst omkr. 1600. En ättling tog det grekiska namnet, vilket liksom det tidigare, latinska släktnamnet *Lepus* betyder 'hare' (grek. *lagós*), under åren efter 1650.

Den klassiska namngivningen presterade stundom kuriösa resultat. Ett sådant är *Lignipæus*, som bars av flera präster på 1600-talet, t.ex. Matth. Martini L., inskriven 1646, Lagus s. 33). *Lignum* är 'trä', det finska *pää* i senare leden är 'huvud'. Det hela betyder alltså "trähuvud", "träskalle" — väl egentl. ett finskt öknamn *Puupää*.

Ett säreget namn bars av Kalajokikyrkoherden Per Michelsson *Arctophilacius* (död 1647 och stamfar till släkten Calamnius). Det grekiska *arktophýlax* (genitiv *-phylakos*) betyder ordagrant "björnväktaren" och

är namn på en klart strålande stjärnbild. Namnet betyder alltså inte "Nordens vän" (fi. *Pohjanystävä*), som Luukko menar s. 31, men är ändå ett vittnesbörd om hembygds kärlek.

Namnet *Wegelius* ser mindre märkligt ut än det egentligen är. Stamfadern var en av två bröder som i slutet av 1600-talet blev inskrivna vid Uppsala universitet, resp. Åbo Akademi (Luukko s. 170). Egentligen tog de namnet *Weggelfius* efter sin hemort Seinäjoki, vars namn är sammansatt av ord för 'vägg' och 'älv'.

Till slut några ord om det egendomliga namnet *Galactophagius*. En Johan. Georgii C. av tavastländska nationen skrevs in 1660 (Lagus s. 87). Hans namn är sammansatt av grek. *gála*, genitiv *gálaktos* 'mjölk' och en bildning till verbet *phageîn* 'äta' (jfr också subst. *phágos* 'fråssa-re'). Måhända var Galactophagius en utpräglad filätare; man kan 'äta' fil, men inte mjölk.

Givetvis har den "lärda" namngivningen i Finland likheter med grannspråken. En påfallande olikhet gentemot den danska namngivningen har kommit fram — frekvensen av namn på *-ander*. Gentemot de senmedeltida latiniseringarna, ofta fantasifulla, är de finländska nyktert sakliga.